

Földes Györgyi. *Akit „nem látni az erdőben” Avantgárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban. Budapest: Balassi, 2021. 172 oldal. ISBN 978-963-456-087-6.*

A kötet a szerző korábban megjelent tanulmányait gyűjti egybe, ügyelve rá, hogy a műfaji elvárásoknak megfelelően az egész többet mutasson, mint a részek összessége. Ezt a szándékot a szerzői előszó világossá is teszi: a háttér felrajzolása, a rések kitöltése, a kontextus megteremtése, amelybe az egyes tanulmányok illeszkednek fontos célkitűzései a kötetnek. Nem monografikus összefoglalást, hanem tematikus tanulmánykötetet tart hát kezében az olvasó. Bár a műfajválasztás indoklása és a szerző idegenkedése a monográfia – korunkban valóban kissé anakronisztikusnak tűnő – műfajától érthető és elfogadható, érezhetjük úgy, hogy mind a keveset tárgyalt téma, mind a biztoskező, többkönyves szerző megérdemelt volna egy korszerű monográfiát, amely nyitott a posztstrukturalista elméletek irányába, a gender szempontokat is figyelembe veszi, s nem utolsó sorban gazdag képanyaggal illusztrált. Noha utóbbi kivételével így is teljesülnek ezen elvárások, a képanyag – gyakorlati szempontból persze tökéletesen érthető – hiánya a tanulmánykötetben szembetűnő, hiszen Földes Györgyi az avantgárd szellemiségéhez illően elhalmozza olvasóit képzőművészeti példákkal, így aki járatlanabb a témában jobban teszi, ha eleve google-lal a kezében olvassa a kötetet. Ha azonban sikerül az online dimenzió bekapcsolásával képekkel együtt tekintenünk a sorokat, többé nem egyszerű tanulmánykötetet, hanem hiperszöveget tartunk a kezünkben. A jól adatolt, bőséges forráskészlet, a korrekt filológiai alapok, a (ha akarjuk) kurrens közéleti áthallásokra alkalmas szemléletmód, s mindenekelőtt a gazdag, új ismereteket rejtő tartalom kiváló alapot adnak hozzá.

Annak érdekében, hogy a tanulmányok kötetté álljanak össze, a szerző alaposan kidolgozott bevezető tanulmányt írt az előszó mögé, amelyből kirajzolódnak az avantgárd mozgalmak és a női írás összefüggései, a magyarországi avantgárd kutatások sajátosságai, valamint az avantgárd nőképe. Földes egy nemzetközi példán, a szürrealista körök bemutatásán át – mint cseppben a tenger – villantja fel a tanulmányokban részletesebben érintett tematikát: a női test szexualizált/tárgyiasított bemutatását, a mozgalmi csoportok „férfiklub” jellegét, a nőt mint a (férfi) alkotómunka akadályát, a nő mint titokzatos őskáosz és mint egyszerű ösztönlény paradoxonát, a hisztérikus/deviáns/infantilis nőt, a mitikus női testrepresentációkat, feminizmus és avantgárd kapcsolatát, etc. Már a bevezetőben érezkelhető, hogy ez a kötet folyamatosan párbeszédet teremt a magyar és a nemzetközi

jelenségek között, nyoma sincs a bosszantó „húzz egy függőleges vonalat” szeparációnak, a szerző hagyja, hogy azonnal reflektáljon egymásra magyar és külföldi, ami így sokkal inkább közelít a korabeli valóságos közeghez is. Földes ügyel a részletekre, feloldja a titokzatos monogramokat, nevet rak mögéjük (mint S. K., Simone Kahn-Breton esetében), sosem használja a nőkre birtokként utaló szerkezetet (X. Y. felesége/húga/szeretője) anélkül, hogy az értelmezőben megnevezné az illető nőt. Ez a grammatikai szempontból aprónak tűnő gesztus fontos, a kötet szemléletét meghatározó tényező: a feleség, lánytestvér, szerető így csupán életrajzi státuszt jelez, nem veszi el a női alkotó saját nevét, önálló személyiségét. A kötetbe válogatott kilenc tanulmány a bevezetőben említett példákat, jelenségeket, portrékat bontja ki, néhol átfedésekkel, ismétlésekkel erősítve és szöve össze az egyes irányzatok, országok, csoportok és az egyes alkotók időben is kiterjedt hálóját. Nincs könnyű dolga a szerzőnek a tanulmányok egybeszerkesztésekor, hiszen az avantgárd mozgalmak tipizálási kísérletei rendre megbosszulják magukat: ami igaz a militarista olasz futuristák műveire, az nem igaz a háborúellenes magyar avantgárd alkotók munkáira, pl. Újvári Erzsébet futurista-expresszionista szövegeire.

Az avantgárd (férfi) művészek *erdejében* megbúvó nő felkutatása a könyvben René Margritte ikonikus képéből indul (csukott szemű szurrealista férfi alkotók „igazolványképei” között egy személytelen, lemeztelenített nőalak – itt kezdetét veszi a könyvben az illusztrációk híján kényszerű ekphrasziszok sora), amely feketén-fehéren (!) leszögezi: „Je ne vois pas la cachée dans la forêt” („Nem látom az elbújt nőt az erdőben”). A bevezető legfontosabb tézise Susan Rubin Suleiman avantgárdról írt alapvető tanulmányának megállapítása, mely szerint a női írás és az avantgárd mozgalmak közös vonása a marginalitás, míg azonban az avantgárd mozgalmak szándékosan vonulnak a kultúra peremére, addig a nőt a patriarchális világrend szorítja oda. Éppen ebből adódik, hogy Földes Györgyi kötete túlzás nélkül mérföldkövet jelent a magyar irodalomtörténet-írásban, hiszen a kétszeresen marginalizált nőírók életművét kutatja fel és mutatja be, elhelyezve azt mind a magyar avantgárd közegében, mind a nemzetközi kontextusban. A bevezető tanulmány hangsúlyozza, hogy a könyv szerzője hálózatokban, csoportokban, viszonyokban gondolkodik, nem diszkrét portrék megrajzolására törekszik, amit az egyes szerzők bemutatásakor sikerül is következetesen véghez vinnie: a kötet végére képet kapunk a magyar avantgárd egész szövedékéről, s benne ezúttal a női szerzők kerülnek a fókuszba, nem a rendszerint node-okat alkotó férfiak. Olyan mennyiségű ismert és ismeretlen névvel – ne feledjük: duplán margón vagyunk – dolgozik a kötet, hogy névmutató híján könnyű elveszni benne, s nehéz visszakeresni a már említett neveket, csupán a memóriánkra hagyatkozhatunk. A részletesen

tárgyalt életművek szerzőin túl (Valentine de Saint-Point, Mina Loy, Újvári Erzsébet, Réti Irén, Kádár-Karr Erzsébet, Csont/Szántó Judit, Simon Jolán) számos női és férfi alkotó neve felmerül a kötetben.

Világosan kiderül, hogy társadalmunkban a nemi alapon kialakított minták erősebben nyomottak, mint a művészetek – az avantgárd mozgalmak által leváltásra ítélt – hagyományos mintái. Az avantgárd ugyanis, amely kimozgatja, kiforgatja a századvég elfáradt kliséit a könyvlapokon s a műtermekben egyaránt, éppúgy láthatatlanná teszi, olykor egyenesen kirekeszti a cselekvő, alkotó, gondolkodó nőt az irodalmi térből, mint az általa leváltani kívánt korábbi századok irányzatai. Suleiman – akit a magyar avantgárdról szólva mind Földes Györgyi, mind Kálmán C. György idéz – szintén vizsgálja „hogyan rekesztették ki a nőt a férfi avantgárd tevékenységéből vagy hogyan zárták ki őket az ezen tevékenységről adott történeti és kritikai számvetésekből” (78). Hogy ezt a sommás megállapítást hogyan árnyalhatjuk mégis, hogyan pillanthatjuk meg az avantgárdban szárnyukat bontó alkotó nőt, azt Földes Györgyi kutatásai mutatják meg az olvasóknak. Ha – Borgos Anna és Szilágyi Judit statisztikáját alapul véve – azokat a számokat nézzük, hogy milyen arányban publikáltak nők itt, a kánon peremén, pl. Kassák *Ma* című lapjában, kísértetiesen hasonló képet kapunk, mint a kanonikus *Nyugat* szerzői esetében: 2%. Ha arra is tekintettel vagyunk, hogy ezek a nők hogyan kerültek e lapok látóterébe, milyen kapcsolatrendszerrel kellett rendelkezniük, megint csak férfiakat látunk, férjeket, szeretőket, testvéreket. A személyes kapcsolatokat vizsgálva Földes leszögezi: nem specifikusan magyar jelenségről van itt szó. Fontos különbségként jelöli meg azonban, hogy míg a magyar avantgárd eleve kevés nőíró engedett az irodalomba, addig pl. Németországban, Franciaországban jóval többen voltak, ám gyakorlatilag a ’70-es évekig láthatatlanná tették őket, ekkor indultak ugyanis azok a feltáró kutatások, amelyek Magyarországon jobbra elmaradtak, s Földes (felsorolva azon keveseket, akik foglalkoztak a témával) igyekszik pótolni ezt.

Az aktív, alkotó nők bemutatása mellett hangsúlyt kap a kötetben az avantgárd nőképe is, mely a századforduló nőgyűlölő elméletei közé ágyazva, azoktól átitatva paradox módon megtartja az idealizált, a vágy tárgyként ábrázolt nő képét is. Így, ahogyan Földes írja, egyszerre lesz a vágy tárgya és abjekt (19). Suleiman idézett tanulmányában utal rá, hogy avantgárdról beszélni inkább elméleti konstrukció, a valóságban jobbra adott helyen és időben működő egyes mozgalmak léteznek, ezért is fontos, hogy Földes kötete sem egyetlen egységes nőképet rajzol fel, hanem „az explicite nőgyűlölő futurizmus” (19), a nők számára befogadóbbnak tűnő dada példáján keresztül eljut a női testet szexualizált/tárgyasított formában ábrázoló „férfiklubként” induló, majd a második generációban már a nőknek is nagyobb teret engedő

francia szürrealistákig. Érdekes kérdés, hogy ezek a nőképek mennyire meghatározók az avantgárd mozgalmak női alkotóinak műveiben, hiszen ebben az esetben már sajátos önreprezentációs stratégiákat ismerhetünk meg. Közös vonásuk, hogy bár a női alkotók is a férfiakéhoz hasonló témákkal hozzák összefüggésbe az ábrázolt nőalakot, mint az örület, a szexualitás, az álom, a tudatalatti folyamatok, etc., tárgyukat nem kívülről jelölik ki, hanem önmagukban keresik azt.

Kitüntetett szerepet kap a háborús tematika a kötetben, több tanulmányban is visszaköszön az a gender szemléletű elemzésekben rendszerint kiemelten kezelt kérdés, hogy az avantgárd nemzetközi mozgalmak, illetve a magyar avantgárd szerzők, különösen a nők hogyan viszonyulnak a háború által gyökeresen megváltoztatott testreprezentációkhoz. Szintén fontos téma, hogyan viszonyul az avantgárd a korabeli feminizmus, s általában a női egyenjogúsági törekvések mozgalmaihoz, s mennyiben térnek el ettől a női alkotók. E két témát elméleti alapon leginkább női kiáltványok szövegeit olvasva járja körül a kötet. Valentine de Saint-Point futurista kiáltványa szerint például „az teljesen normális, hogy a háború által kiválasztott győztesek elmennek a meghódított országba, hogy ott nemi erőszak útján újratereptsék az életet” – idézi Földes *A futurista nő kiáltványát* (37). Mina Loy *Feminista kiáltványa* pedig egyenesen kísérletet tesz a feminizmus és a futurizmus összefésülésére, ami – tekintve a két elmélet ellentmondásait – olyan abszurd ötleteket eredményez, mint hogy fosszanak meg minden kamasz lányt a szüzességétől orvosi eszközökkel, így megszabadítják őket a patriarchális rend szerint értéként álló cserealaptól (43). Földes megállapítja, hogy az avantgárd nők gyakrabban írnak a háborúról, mint a férfiak, sőt erőteljesebb képeket használnak, ha a háború, a frontvonal testábrázolásait tekintjük, s rendszerint megjelenik náluk a hátszág tematika is. Érdekes szempontokkal gazdagíthatná az elemzést, ha Ujvári Erzsébet és Réti Irén expresszív, szexualizált és háborúban agyonkínzott testekről szóló prózáját Judith Butler *Frames of War* című kötetének fogalomrendszerében is láthatnánk, hiszen a kitettség (exposure), a sebezhetőség és a kitettség következtében fennálló ab ovo sebezhetőség, a bizonytalanság (precariousness), az arendti human conditionsnek kiszolgáltatott test, a test mint politikai képződmény/képződés, mint hatalmi konstrukció vizsgálata jó illeszkedne a szerzői gondolatmenethez.

Földes kötetének egyik legérdekesebb problémafelvetése a nembináris genderidentitás vizsgálata, az a napjainkban – politikai célzattal – stigmatizált jelenség, ahogyan a nemek konvencionális határai fellazulnak, teret engedve a bináris rendszeren kívüli formációknak is. Valentine de Saint-Point-ról pl. megtudjuk, hogy „[...] visszautasítja a világ bináris oppozíciók alapján való elgondolását – például a klasszikus biológiai nemi osztályokra osztást,

szembehelyezkedve ekként Marinettivel, aki nem tett különbséget biológiai nem (sexe) és társadalmi nem (gender, genre) között. A nő és a férfi nem állnak szemben egymással, legfeljebb mint feminin és maszkulin, ezeket a tulajdonságokat azonban bárki bírhatja, és különböző dózisekben bírja is ” (38). Legkézenfekvőbb példa erre a dandy, aki identitásában teljes egészében illeszkedik a férfi-nő koordináta-rendszerbe, testének külsőségeit, önreprezentációs stratégiáit tekintve azonban elmozdul a konvencionálisan nőiként számon tartott attribútumok felé: öltözködése, testápolási szokásai „női tulajdonságokat” rendelnek hozzá. A dandy (sőt a női dandy!) alakja meghatározó folyamatba illeszkedik, olyan transzgresszív gesztusokat hajt végre, amelyek az android, s különösen a kiborg esetében már beépülnek az alaptulajdonságok közé: „[...] képlékenyek a határok, szubvertálódnak a kategóriák, organikus/nem organikus, férfi/női egymásra csúszik, s ezek az áthágások hibrideket – kiborgokat és androgünöket – eredményeznek (vagy az utóbbi esetben legalábbis egy queer szubjektivitást rajzolnak ki)” (65). A queer – noha nem csupán abban a szűkebb, szexualitással összefüggő értelemben, ahogy Földes a kötetben használja, hanem tágabb jelentésében, mint furcsa, más, a konvencióktól eltérő, *odd-one* – már-mindig-is sajátja az avantgárd mozgalmaknak. Jack/Judith Halberstam *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives* című kötetében a queer testreprezentációkról szólva kitér az avantgárd mozgalmak transzgresszív testképeire, bekapcsolva azokat egy normalitástól eltérő queer tér- és időkonceptióba, érdekes lenne hát a queer temporalitás és térkezelés szempontjából is megvizsgálni a kötetben tárgyalt életműveket.

Földes Györgyi könyve váratlanul aktuális kötet. Noha közel százéves történetet mesél az irodalmi, művészeti élet peremén kutatva, közben napjaink egyik frekvenciált közéleti kérdésének gyökeréhez is elvezeti olvasóját. Ebben a könyvben „benne van a gender”, s nem csupán azért, mert nőírókat mutat be, ennél a – egyébként hiánypótló – günokritikai vonalnál sokkal mélyebbre visz: megmutatja, hogy a férfi-női dichotómia korántsem kikezdhetetlen, hogy korábban sem volt az, s hogy e kétosztatú, merev rendszer fellazítására már az avantgárd mozgalmakban is születtek kísérletek.

Kapus Erika
MTA Könyvtár és Információs Központ

Felhasznált irodalom

Borgos, Anna, és Szilágyi, Judit. 2011. *Nőírók és író nők: irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Budapest: Noran Könyvesház.

- Butler, Judith. 2016. *Frames of War: When Is Life Grievable?* London: Verso.
- Halberstam, Judith. 2005. In *a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Bodies*. New York: New York University Press.
- Kálmán C., György. 2008. *Élharvok és arcélek: a korai magyar avantgárd költészet és a kánon*. Opus. Új sorozat 10. Budapest: Balassi.
- Suleiman, Susan Rubin. 1993. „Két esszé, Kettős margón, A nőírók és az avantgárd Franciaországban (részlet).” Ford. Kálmán C. György, *Orpheus* 1993 4 (2-3): 78–100.